

поєднувалися культові споруди, вівтарі, жертовники та місця для ритуальних бенкетів. Така організація простору свідчить про системність сакральних уявлень колоністів і про формування стійких релігійних центрів, що зберігалися впродовж кількох століть.

Гнучкість і адаптивність грецьких культів у новому етнокультурному середовищі забезпечили їхню тривалу життєздатність. Колоністи, контактувавши зі скіфами, фракійцями та іншими племенами, не лише зберігали традиційні уявлення про богів, але й переосмислювали їх, надаючи нових значень і функцій. Унаслідок цього виник своєрідний релігійний синкретизм, у якому еллінські образи богів поєднувалися з місцевими культовими символами. Археологічні пам'ятки Північного Причорномор'я свідчать, що релігія в колоніях виконувала не лише сакральну, а й соціальну роль – вона ставала інструментом інтеграції спільнот, формування колективної ідентичності й підтримання культурного діалогу між греками та місцевим населенням.

Таким чином, археологічні дані підтверджують, що релігійні практики в грецьких храмах Північного Причорномор'я не були простим відтворенням материкових традицій. Вони трансформувалися відповідно до місцевих умов, утворюючи оригінальний сакральний ландшафт, де поєднувалися еллінські та варварські елементи. Саме завдяки цій адаптації грецька релігія змогла зберегти свою життєздатність у колоніях і стати важливим чинником культурного розвитку регіону.

Давид Камінський (Тернопіль) **НУМІЗМАТИЧНА СПАДЩИНА ОЛЬВІЇ**

Монети грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я вважаються найпершими грошовими одиницями на території України. Серед відомих нам спадщин монет того періоду є нумізматична спадщина античної Ольвії – одна з найцінніших частин археологічного та культурного надбання. Вона не лише відображає економічне життя полісу, але й відкриває глибокі сторони його політичної історії, духовного світу, культових уявлень і контактів із навколишнім світом. Монета для міста-колонії була не просто засобом обігу – вона втілювала символіку полісу, його самостійність і зв'язок з еллінською цивілізацією.

Ольвія, як одне з найдавніших і найрозвиненіших грецьких міст на теренах сучасної України, залишила після себе унікальний комплекс нумізматичних матеріалів що дозволило нам вивчити і простежити етапи становлення та занепаду міста, а також визначити його місце в античній торгово-грошовій системі.

Але спершу треба пригадати історію даного міста коротенько для загальної картини. Ольвія Понтійська була заснована у VII–VI ст. до н. е. вихідцями з іонійського міста Мілета під час Великої грецької колонізації. Розташувшись на правому березі Бузького лиману, вона швидко стала потужним політичним і економічним центром Північного Причорномор'я. Упродовж свого існування Ольвія пройшла кілька важливих етапів – від архаїчного періоду через класичний і елліністичний до римського часу. На різних етапах історії місто переживало як розквіт, так і періоди кризи. У VI–V ст. до н. е. Ольвія активно торгувала із Скіфією, Афінами, Родосом, Хіосом, Самосом, виступаючи посередником між грецьким світом і місцевими племенами. У II–I ст. до н. е. воно опинилося у сфері впливу Понтійського царства Мітрідата VI Евпатора, що засвідчено численними монетними знахідками. Після поразки Мітрідата та загального занепаду Понтійської

держави місто зруйноване гетами приблизно у середині I ст. до н. е., а згодом відродилося у греко-римській період. І ця данна політична історія Ольвії безпосередньо відбилася у її монетному виробництві – від автономних литих дельфінів до монет із римськими впливами, що відображають складну динаміку політичних і культурних процесів.

Типологічне розмаїття ольвійських монет охоплює майже тисячоліття історії міста. Найдавнішими зразками були литі бронзові дельфіни, що з'явилися у V ст. до н. е. Вони мали характерну фігурну форму, що нагадувала морську тварину, символізуючи зв'язок Ольвії з морем та богом Аполлоном Дельфінієм. На окремих зразках виявлені епіграфічні написи – імена посадових осіб або майстрів, як-от «ΑΡΙΧΟ» чи «ΟΥ». Згодом, у IV ст. до н. е., у місті розпочали карбування округлих бронзових монет, що відповідали грецьким стандартам обігу. Вони мали різні номінали -від дрібних халків до оболиві і тетрахалків. На пізнішому етапі, у період еллінізму, поширилися бронзові монети з аттичними ваговими нормами, які демонструють поступовий перехід від місцевої литої традиції до карбованої системи.

Архаїчний період (середина VI – V ст. до н. е.)- Період становлення поліса і початку монетного обігу. Нумізматична спадщина того періоду це фігурні бронзові литі монети у вигляді і стрілоподібні монети (“монети-стріли”) – символи культу Аполлона Іетроса. На монетах-дельфінах іноді зустрічаються імена посадових осіб (ΑΡΙΧΟ, ΟΥ). На монетах-стрілах написи відсутні. Виготовлялися литтям (а не карбуванням), архаїчний спосіб. Відчутний вплив мілетської монетної школи (метрополії). Вплив кочовиків відсутній.

Класичний період (V – IV ст. до н. е.) представляє нам вже значний розвиток монетної справи. З'являються карбовані бронзові та срібні монети, переважно дрібні номінали – оболи, геміоболи, дихалки, халки 400–350 pp. до н. е. На них зображували властивих їм богів на аверсі (голова Аполлона або Деметри) і сакральні символи на реверсі (дельфін, орел, треножник, кіфара). На монетах того періоду написи (ΟΛΒΙΟ (OLBIO)) супроводжувалися частіше. Вже можна сказати про перехід від культових типів до монет загального обігу, покращення художньої якості, пропорції та симетрії. В саму карбуванні простежується вплив афінських та іонійських традиції карбування. Монети стали головним засобом внутрішньої торгівлі.

Щодо контактів з кочовиками можна побачити початкові контакти зі скіфами. На деяких емісіях відображаються мотиви тваринного стилю на деяких емісіях (зображення грифонів, биків, орлів).

Елліністичний (ранній) період (кінець IV – III ст. до н. е.) зустрічає наш найвищим Розквітом а також уніфікацією грошової системи. Закріплюється повна бронзова система: тетрахалк (≈8 г), трихалк, дихалк, халк, драхма. Хоча іноді можна зістріти срібні дидрахми та оболи як ознаку міжнародної торгівлі. Аверси (голова Аполлона, Зевса, Гермеса, Деметри, Афін) і реверси (дельфін, треножник, кадуцей, вінок, колос) набувають більшого різноманіття. Класичні написи на монетах- “ΟΛΒΙΟ” або “ΟΛΒΙΟΠΟΛΙΣ”. В карбуванні простежується вплив македонської школи, якість покращується у напрямку реалістичного відтворення людських облич, властиве елліністичному мистецтву. Розширюється обіг за межі міста – на хори (околицю).

Контакти зі скіфами все-ще простежується: скіфські символи сили (кінь, сокіл, лук), що вказує на проникнення культури.

Пізньоелліністичний період (II – I ст. до н. е.) для монетної справи Ольвії стає періодом політичної залежності та кризи: ольвійські емісії зменшуються, хоча бронзові монети середнього та дрібного номіналу (тетрахалки, трихалки, дихалки, халки, дідрахма) ще зберігаються. Оболи зустрічаються рідше. Аверс

(Афіна в шоломі, Аполлон, Діоскури, Зевс) і реверс (щит, спис, дельфін, вінок, колісниця, кадуцей) залишаються типовими. Вже часто зустрічаються понтійські символи (голова Мітрідата, монограми Понту) що вказує на сильний вплив Понтійського царства і Мітрідата VI Євпатора. Вплив простежується також у міді з Понту. Тому можна сміливо сказати що монети стають елементом грошової системи вже Понтійського царства. Що до мистецтва то втрачається художня якість, відчутне спрощення форм, грубі штемпелі, нерівна вага монет, поява “варварських” елементів у зображеннях (можливо це зв’язано племенами сарматів і гетів)

Згодом, після руйнування Ольвії гетами (близько 55 р. до н. е.) карбування припинилося майже на століття.

У грецько-римський період (I ст. до н. е. – II ст. н. е.) Замість впливу понтійського приходять римський. Цьому періоду притаманні бронзові ассарії, рідше – дихалки випуску від 50 до 161 рр. н. е. Зі зображень: портрети римських імператорів, імовірно Клавдій, Доміціан (аверс); Аполлон, Деметра, дельфін, колос, храмові фронтони (реверс), однак варварські елементи також простежуються. Простежується таке явище як надкарбування старих монет з метою повторного використання. Тепер монети карбуються в Ольвії, однак під контролем римської адміністрації. Використовувалися виключно у внутрішніх розрахунках і в поховальних обрядах. Зовнішній вигляд був спрощени і недосконалим: груба різьба, рельєф неглибокий, літери спрощені.

Кінець II ст. н. е. – останній цвях в труну Ольвійського 800-річного карбування монет. Місто втратило політичну автономію та інтегрувалося в систему Римської імперії. Останні монетами були грубі бронзові екземпляри з розмитими зображеннями які використовувалися вже лише символічно.

Використання. Монети в Ольвії виконували економічні, культові і символічні функції. У господарському житті вони були засобом обігу, мірою вартості й нагородження, але в релігійній сфері мали ще й сакральне значення. Особливо це помітно у використанні монет у поховальних обрядах. Археологічні дослідження показали, що в некрополі «Орієнт» монети нерідко клали в могили як «обол Харона» – плату перевізникові душ через ріку смерті. У таких випадках знайдено як дельфіни, так і пізніші бронзові монети. Це підтверджує віру ольвіополітів у потойбічне життя та роль монети як сакрального предмета. Крім того, монета виступала символом політичної єдності громади. Право на карбування власних монет засвідчувало автономію полісу. У періоди підлеглості іншим державам – наприклад, Понтійському царству або Риму – на монетах з’являлися елементи, що вказували на ці зв’язки, однак ольвійська традиція все одно зберігала грецьку ідентичність.

Археологічні розкопки Ольвії XVIII–XX ст., особливо роботи останніх десятиліть, дали змогу накопичити значну кількість нумізматичних матеріалів. На розкопі «Орієнт» некрополя Ольвії за 2010–2021 рр. знайдено понад 100 монет, з яких 97 вдалося точно визначити за датою та місцем карбування. Серед них – як дельфіни V ст. до н. е., так і карбовані монети IV–I ст. до н. е. Найраніші з них – це литі дельфіни середини V ст. до н. е., а найпізніші – римські монети I ст. н. е. Цікаво, що більшість знахідок походить із чітких поховальних контекстів, а не зі звичайних шарів житлової забудови, що свідчить про особливу ритуальну роль монет у житті ольвіополітів. Унікальними є також знахідки іноземних монет, карбованих у Істрії (сучасна Румунія) та Македонії. Вони підтверджують активні торгові контакти Ольвії з іншими центрами античного світу. Археологічні дослідження, розпочаті ще в 19 ст., дали змогу сформуванню хронологічну шкалу розвитку монетної справи міста, починаючи від литих форм до тонкого мистецтва карбування. Сучасні

нумізматичні каталоги та археологічні звіти дозволили простежити навіть мікротипологію – зміну штемпелів, ваги та металевого складу монет.

Нумізматична спадщина Ольвії має неоціненне значення для історичної науки. Перше – безпосереднім свідченням автономії та державності полісу. Право карбувати власну монету – це показник політичної незалежності, і саме Ольвія зберігала його найдовше серед грецьких колоній Північного Причорномор'я. Друге – нумізматичні дані допомагають реконструювати економічні зв'язки міста. Поширення понтійських і македонських монет показує залучення Ольвії до великої системи міжрегіонального обміну. Третє – монети є культурними маркерами – вони передають художні стилі, іконографічні мотиви, зміни смаків і світогляду. Через них можна простежити, як місцева спільнота поєднувала грецьку традицію з впливами сусідніх культур. Для історії та археології нумізматична спадщина – цінний інструмент датування археологічних шарів і поховань, що дає можливість точно визначити хронологію розвитку Ольвії від архаїчного до римського періоду.

Монетна справа Ольвії – це унікальний феномен усього античного світу. Від литих бронзових дельфінів до витончених карбованих зразків елліністичної доби – розвиток нумізматики міста відображає шлях від колонії до самостійного центру еллінської культури. Монети виступають свідченням економічної сили, політичної автономії, художнього смаку та духовного світу ольвіополітів. Вони пережили саме місто, ставши джерелом знань про життя, вірування та торгівлю в античному Причорномор'ї. Сьогодні нумізматична спадщина Ольвії є не лише об'єктом досліджень, а й символом культурної тягlosti українських земель, які ще у давнину були частиною великої європейської цивілізації. Її вивчення дозволяє не лише відтворити минуле, а й глибше усвідомити значення античної спадщини у формуванні національної історичної пам'яті.

Любов Стрмилюк (м. Київ)

СИМВОЛІЗМ В ОЗДОБЛЕННІ ВЕРХІВ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

Над куполами Софійського собору в Києві нині здіймаються у небо 7 хрестів. Церква наділяє символізмом певні числа, які мають місце при побудові храму, його внутрішньому убранстві тощо. Наприклад, куполи вважаються символом неба. Тож їх кількість з хрестами не є випадковістю. Тут число сім символізує сім дарів Святого Духа, сім Таїнств, сім Вселенських соборів.

Центральний купол, найбільший та найвищий, вважається символом Ісуса Христа. Завдяки архітектурним дослідженням відомо, що і в XI ст. на параболічному куполі також розміщено хрест.

Чотири декоративні елементи у формі 6-кутної зірки вінчають чотири давні куполи, що розташовані найближче до центрального купола Софійського собору. Це південно-східний, північно-східний, південно-західний, північно-західні малі куполи.

Ці декоративні елементи так само як і куполи, несуть певне символічне навантаження. Якщо центральний купол вважається символом Ісуса Христа, то чотири найближчі – це символи чотирьох євангелістів. Металеві зірки, котрі увінчують куполи, мають вісім променів. За християнським уявленням, віфлеємська зірка була 8-мипроменевою. Така зірка є неодмінним атрибутом різдвяних свят. Цей символ використовується у декорі іконостасів, зображується у композиціях «Різдво Христове» та «Поклоніння волхвів».